

Finnur Magnússon

ETNOGRAFISKA BEDRÄGERIER: REFLEKTIONER KRING FÄLTARBETET OCH DEN ANDRE

Få forskare i socialt arbete har så intimt kommit att förknippas med etnografi som kollegan Bengt Svensson. Bengts sätt att forska och skriva vetenskapliga texter tangerar generellt viktiga frågor som är förknippade med etnografibegreppet, dess utveckling, potential och fallgropar. I hans forskningsproduktion finns självklara kopplingar till Chicagoskolan. Men här vill jag sätta in texterna i ett annat sammanhang, nämligen den kulturvetenskapliga diskussion kring etnografibegreppet som tog spjörn i 1980-talets uppgörelse med fältforskningen i allmänhet och etnografen i synnerhet. I fortsättningen benämns denna uppgörelse som den nya antropologin. Denna text ska inte betraktas som en granskning av en kollegas vetenskapliga texter, utan snarare som reflektioner om etnografi, dess användningsområde och begränsningar.

Kan en så utpräglad samhällsvetenskaplig disciplin som socialt arbete ha något att lära av antropologins och etnologins navelskådande? Det skulle jag vilja påstå. Etnografi är en vedertagen metod inom forskningen i sociologi och socialt arbete, dels genom den ständiga inspirationskällan Chicagoskolan, dels i den klassiska antropologin.¹ Det finns således all anledning att återgå till antropologernas ”uppgörelse” med den egna disciplinen, helt

enkelt därför att där väcktes frågor som fortfarande är aktuella inom etnografisk fältforskning i allmänhet.

Etnografen som ledsagare – forskare – bedragare

I en numera klassisk diskussion om etnografi, fältarbete och etnografens roll, drog antropologen Vincent Crapanzano paralleller mellan antropologen/etnografen och en av figurerna i den grekiska mytologin, Hermes.² Hermes är ledsagaren till dödsriket Hades, men också språkets och litteraturens uppfinnare. Hermes är en budbärare, tolkare och förmedlare. Liket etnografen skapar han mening åt det meningslösa, bringar ordning ur kaos. Men det finns en skillnad. Hermes var en bedragare och bluffmakare, men det är ju inte etnografen, eller hur? Etnografens budskap, tolkning eller berättelse måste vara övertygande och vetenskapligt, men de retoriska knepen som finns invävda i texten behöver han inte redogöra för, skriver Crapanzano. Enligt honom var det utmärkande för antropologiska texter att de skulle tala för sig själva. I sin slughet tycks Hermes också ha varit medveten om detta, samtidigt som det var hans dilemma. När han tog anställning som ledsagare lovade han Zeus att inte ljuga, samtidigt som han inte lovade att alltid säga hela sanningen.

”Den nya antropologin”

Crapanzanos tankeväckande och metaforstinna association gjordes vid 1980-talets mitt, då antropologins och etnografins natur sattes under lupp. Startskotten kan sägas vara de två texterna *Writing Culture* av Clifford och Marcus (1986)³ och *Anthropology as Cultural Critique* av Marcus och Fisher (1986).⁴ Dessa båda texter, och den diskussion de alstrade, kom att få stort inflytande i vida kretsar och idéerna kom att inkorporeras i den moderna antropologin och kulturvetenskaperna. Här i Sverige fick diskussionen återverkningar främst inom etnologin.⁵ I debatten, som stundtals var livlig, såg man etnografen som en litterär genre. Man hävdade att etnografi handlar lika mycket – om inte mer – om stil och skrivande som om skildringar av en verklighet i empirisk mening. Det var detta förhållande som utkristalliserades i en del forskares bristande tilltro till den egna disciplinens förmåga att leverera meningsfulla etnografiska analyser av de miljöer man studerade.

Varför riskerade de etnografiska skildringarna att förlora sin auktoritet vid den här tidpunkten? Hur skulle etnografiska analyser kunna betraktas som objektiva? Var inte antropologin i hög grad präglad av västvärldens uppgörelse med föreställningarna om den ädle vilden, som ett slags arv från

kolonialtiden, då antropologerna hade en central roll att spela? En annan fråga var: kan ideologier, längtan, personliga uppfattningar och önskningsar paras med behovet av teoretiska resonemang och metodologiska frågor ihop med fältarbetets observationer? Vilken roll kan forskaren/författaren tillåta sig att spela i sina analyser? Detta är i och för sig en fråga som vi ofta möter, exempelvis i de böcker som har samhällsvetenskaplig forskningsmetodik på agendan, men i den nya antropologin hanteras frågan annorlunda. Framför allt handlar det här om att ifrågasättandet tar sin utgångspunkt i en postmodern litteraturkritik som uppehåller sig vid definitioner av den beskrivna verkligheten som splittrad och fragmentarisk. Begrunda bara titeln på praktverket *Writing Culture*. Kultur framstår där som något som forskaren betraktar och förmedlar i texter – skriver fram, helt enkelt. Den behöver inte representera giltiga sammanhang eller mönster, utan den är snarare fragmentarisk och motsägelsefull. För kulturvetenskaperna antropologi och etnologi har skrivandet och hanteringen av olika sorters situationsbeskrivningar alltid varit naturliga beståndsdelar.

Antropologiska klassiker är oftast kolossalt välskrivna och suggestiva verk. I skildringarna var det dock sällsynt att författarens båda sidor – den skarpa analytikern och den känslomässigt berörda medmänniskan – mötte varandra i den vetenskapliga skildringen. Det var sällan som forskaren egentligen framträdde i texten, annat än i de relativt korta inledningarna. Men det påpekades att många av inledningarna till de kända verken har blivit klassiska, just på grund av författarens närvaro. Beskrivningar av ångslan, utanförskap, förväntan och tillit blev inte bara suggestiva berättelser, utan innehöll också analytiska poänger som dock brutalt försvann när inledningen var till ända. Enligt den nya etnografiska andan behövde den fältarbetande forskarens roll problematiseras mer löpande.

Fältforskaren och Den Andre

I sitt avhandlingsarbete om chilenska flyktingar i Malmö lät sig etnologen Beatriz Lindqvist inspireras av diskussionen om fältarbetet och forskarrollen: ”I alla kulturstudier gäller att i pendlingen mellan textproduktion och fältterfarenhet, mellan tanke och känsla, möts forskaren två olika sidor: den tänkande analytikern och den kännande privatpersonen”, skrev hon.⁶ En av den nya antropologins kungstankar handlade just om denna problematik. Ett mål var att försöka sammanföra båda sidorna i begreppet reflexivitet. Begreppet syftade på en forskares kulturella självinsikt i mötet med informanten. För antropologen, vars empiri ofta härrörde från förment exotiska miljöer långt borta, blev denna kulturella självinsikt viktig, eftersom tolk-

ningen av fältarbetets händelser och erfarenheter och förvandling till text ansågs vara beroende av fältforskandets inneboende dubbelhet – illustrerat i Crapanzanos Hermesmetafor. Likt Hermes var fältforskaren en bedragare, som inte direkt spelade med falska kort, men heller inte redovisade alla.

Detta tar sig uttryck i Crapanzanos attack på Clifford Geertz, kulturanalytens fader. Kort sammanfattat: Geertz gjorde sig bland annat känd genom fältarbeten på Bali, där hans beskrivning och analys av infödingarnas tuppfäktning alltså tillhör klassikerna inom antropologin.⁷ Crapanzanos kritik riktade sig mot Geertz generaliserande analyser. Geertz ville se tuppfäktningen som en återspeglning av det balinesiska samhället; tuppfäktningens riter och ritualer beskrev han som det balinesiska samhället i miniatyr.

Crapanzano vände sig också mot Geertz oförmåga att problematisera sin egen roll som fältarbetare. Geertz framställde sig själv som en slags individuell antropologisk hjälte, kontra infödingarna som en ”homogen grupp” grupp. Balineserna blev pappfigurer i etnografens dialog med läsaren. Detta, menade Crapanzano, var typiskt för traditionell etnografi. Faiblelsen för att framställa de beskrivna människorna som ”sina” kunde vara stilmässigt effektiv, men var på många sätt problematisk, inte minst med tanke på antropologins anknytning till kolonialismen. Vilka var då alternativen?

Allegorisk etnografi

I James Cliffords bidrag i *Writing culture* börjar vi närma oss ett väsentligt drag i sättet att nalkas och definiera fältforskning, nämligen ett nytt sätt att konstruera etnografiska texter.⁸ Clifford pläderar för en etnografi som går att likna vid allegori, det vill säga en etnografi som studerar metaforer och symboler i syfte att söka underliggande mening. På detta sätt framstår kultur som något som inte bildar helheter eller mönster, utan som snarare är djupt komplext och motsägelsesfullt. Det etnografiska materialet består snarast av fragmentariska berättelser och representationer av en upplevd verklighet. Det Clifford åsyftar är en etnografi som sätter etnografens skrivarkonst på svåra prov. Vi kan kalla det för experimentell etnografi om vi så vill. Detta var grundackordet till boken *Anthropology as cultural critique. An experimental Movement in the Human Sciences*.⁹ Här är även kopplingarna till postmodernismen tydliga. Stephen Tyler hävdade bland annat att etnografi inte beskriver kunskap i klassisk bemärkelse, den varken beskriver eller producerar handling. Men den frammanar fragment som varken bildar mönster eller samband. De kulturella system som exempelvis Geertz och andra var ute efter att avtäckas existerar inte.¹⁰

Det paradigmskifte som jag nu beskrivit fick stora efterdyningar och vissa element i diskussionen är nära nog självklara idag, åtminstone i kul-

turvetenskapliga sammanhang. Inte minst har det visat sig i strävanden efter vetenskaplig korsbefruktning och tvärvetenskaplighet som ledde till en breddning av det som kan kallas för etnografiskt material. George Marcus påpekade exempelvis fördelarna med det som han kallade för *multisited ethnography*.¹¹ Etnografien borde se det som naturligt att arbeta med en mångfald olika källor, på det sätt som etnologen Elisabeth Högdahl har liknat vid hamstrande.¹² Numera kan etnografi definieras som ”all slags kultur- och samhällsforskning som använder sig av fältarbeten”.¹³ De etnografiska möjligheterna tycks på så vis ändslösa.¹⁴

Bedragaren Bengt

Låt oss nu se närmare på föremålet för denna antologi, kollegan Bengt Svensson och hans forskning. Bengts två monografier *Punkare, jonkare och andra* (1996) och *Knarkare & Plitar* (2003) är var för sig tydliga exempel på den klassiska etnografien, såsom vi har lärt oss känna igen den i social forskning.¹⁵ Men de ligger också nära det kulturvetenskapliga arbetssättet. Här är det framför allt den senare som bildar utgångspunkt. Bengt blir läsarens ledsagare in i narkomanernas liv, in i ett ingemansland mellan kriminalitet, utanförskap och normalitet. Texterna andas det inifrånperspektiv som brukar förknippas med etnografien. På så vis har Bengt en roll som liknar den som den antike Hermes hade. Utifrån ett antropologiskt perspektiv kan man med lätthet karakterisera beskrivningarna som *thick descriptions*, för att citera Clifford Geertz.¹⁶ Med det menade Geertz etnografi som inte enbart fokuserar på handlingar, utan även inkluderar de sammanhang i vilka handlingarna ingår.

Vad var det då Bengt ville uppnå med tvångsvårdsstudien, som gjordes på institutionen Håkanstorp? Syftet var att studera de olika aktörernas handlingar och möten, med tvångsvårdens strukturella villkor som bakgrund. Håkanstorps kulturella system, spelregler och normer samt förhandlingarna om dessa sattes in i ett större sammanhang. ”Vad säger oss interaktionsmönstren om tvångsvårdens grundläggande villkor?” frågar Bengt. Men samtidigt ställer han sig den etnografiskt centrala frågan: ”Vad är det som händer här?”¹⁷ Ur den nya antropologins kritiska perspektiv kan man fundera på om dessa båda frågor överhuvudtaget är förenliga. Den första är klar och avgränsad, men den andra öppnar upp för det paradoxala, motsägsfulla och komplexa, det som etnologerna Orvar Löfgren och Billy Ehn har kallat ”att gå köksvägen in i fältet”.¹⁸

Nu är det viktigt att komma ihåg att även om Bengts ambition är etnografisk, betyder inte det att den är kulturvetenskaplig i en antropologisk eller etnologisk bemärkelse. Men vi kan ändå återgå till de frågor som

1980-talets kritiska diskussion ställde och som idag är lika aktuella. Som jag påpekat bottnade den i en skepsis mot att man med hjälp av etnografi kunde blottlägga mönster och sammanhang. Utgångspunkten blev snarast den att ett etnografiskt material består av motsägelser, ambivalenta ställningstaganden och som sådant ytterst fragmentariskt. Med denna utgångspunkt kan vi ställa följande fråga: hur vet Bengt att de mönster som observationerna och fältarbetet på Håkanstorp blottlägger, kan ses som de mönster som karakteriserar tvångsvården? Är det inte snarare så att Bengt endast kan omfatta fragment av mönstren? Kanske säger de mycket mer om individers frågor kring identitet, livsstil, drömmar i form av rapsodiska berättelser som saknar en omdelbar koppling till syftet?

Det man som läsare kanske främst slås av är Bengts litterära stil, som också har tydliga kopplingar till antropologi och etnologi. Även om Bengt håller mig i handen genom texten så kan jag stanna upp och tillåta mig att se mig omkring åt de håll han inte pekar. Det är hans sätt att skriva, som ibland har likheter med den allegoriska etnografen jag nämnde tidigare, som tillåter mig detta. Svenssons etnografiska texter kan därför delvis ses som paralleller till de spår som den nya antropologin förde med sig. Handlingsmönster, rutiner och annat som kulturvetenskaperna kallar för kultur förmedlas i texten. Skrivandet gör mönster och sammanhang synliga. Men som det påpekats tidigare är etnografiska beskrivningar, oavsett om de är skrivna inom ramen social- eller kulturvetenskaperna, sårbara för trovärdighetsfrågor. Vad är det som etnografiskt inspirerade forskare som Bengt och andra har dolt? För något är det väl? Är det med dem som med Hermes? Kort sagt: är de bedragare?

Nej, det är de förstås inte. En närläsning av *Knarkare & plitar* ger vittnesbörd om en forskare som ytterst nogsamt redogör för hur kontakter togs med fältet, hur löften gavs och hur villkor ställdes. Vi läser om Bengts ibland ängsliga strävan efter att få tillträde till de intagnas värld. Han spelar pingis och beskriver hur han känner sig accepterad av informanterna när det visar sig att han hade hyfsade förutsättningar för spelet. Bengt är närvarande och vi får veta om hans förkunskaper i ämnet. Han funderar över några av de etiska spörsmål som hans sätt att forska på reser. Kort sagt: Bengts ambition är att sammanföra rollen som forskare med rollen som den kännande och engagerade medmänniskan. Som ofta – men långtifrån alltid – i etnografisk fältforskning kommer Bengt nära de individer han studerar. Han bor på Håkanstorp under vissa perioder. Allt detta redogör han grundligt för, vilket gör att den akademiska grundregeln att kunna kontrollera, bedöma och testa finns där till största delen. I motsats till Crapanzanos längtan efter balineserna i Geertz text, dyker informanterna upp med jämna mellanrum,

ibland genom sina utsagor i intervjuerna, ibland genom olika episoder från fältdagboken. Vad har då Bengt Svensson för förhållande till informanterna? Han är reflexiv, i den bemärkelsen att han är respektfull och mån om att tala om för oss att respekt är något han strävar efter. För honom är informanten inte Den Andre. Bengt Svensson hymlar inte med att han tar ställning och att *Knarkare & plitar* är en inlaga i en debatt, samtidigt som den är en etnografisk skildring av ett vardagsliv i en komplicerad och motsägelsefull värld. Frågan är om dessa ambitioner är möjliga att leva upp till. Låt det vara osagt, men här reses dock ett annat angeläget spörsmål som all etnografisk forskning har att ta ställning till: vad kan vi åstadkomma med hjälp av etnografiska metoder?

Slutnoter

- 1 Lalander P, 2011. Observationer och etnografi. I Ahrne G & Svensson P (red.). *Handbok i kvalitativa metoder*. Malmö: Liber.
- 2 Crapanzano V. 1986. Hermes' dilemma: The masking of subversion in ethnographic description. I Clifford J & Marcus G (red.). *Writing culture. The poetics and politics of ethnography*. Berkley: University of California Press.
- 3 Clifford J, 1986. On ethnographic allegory. I Clifford J & Marcus G (red.). *Writing culture. The poetics and politics of ethnography*. Berkley: University of California Press.
- 4 Marcus G & Fisher M, 1986. *Anthropology as cultural critique. An experimental movement in the human sciences*. Chicago: University of Chicago Press
- 5 Ehn B & Klein B, 1985. *Från erfarenhet till text*. Stockholm: Carlssons; Ehn B. & Löfgren O, 2001. *Kulturanalyser*. Malmö: Gleerups; Lindqvist B, 1991. *Drömmar och vardag i exil. Om chilenska flyktingars kulturella strategier*. Stockholm: Carlssons.
- 6 Lindqvist, 1991, sid. 19.
- 7 Geertz C, 1973. *Interpretations of culture*. New York: Basic Books.
- 8 Clifford, 1986.
- 9 Marcus & Fisher, 1986.
- 10 Tyler, 1986 Post-Modern Ethnography: From Document of the Occult to Occult Document. I Clifford J & Marcus G (red.). *Writing culture. The poetics and politics of ethnography*. Berkley: University of California Press.
- 11 Marcus G, 1995. Ethnography in/of the world system: The emergence of multi-sited ethnography. *Annual Review of Anthropology* 24:95–117.
- 12 Högdahl E, 2003. *Göra gata. Om gränser och kryphål på Möllevången och i Kapstaden*. Hedemora: Gidlunds, sid. 42.
- 13 Arvastsson G & Ehn B, 2009. *Etnografiska observationer*. Lund: Studentlitteratur, sid. 19.
- 14 Roberts S, 2005. The pure and the impure? Reflections on applied anthropology and doing ethnography, sid. 86. I Pink S (red.). *Applications of anthropology. Professional anthropology in the twenty-first century*. Oxford: Berghahn Books.
- 15 Svensson B, 1996. *Punkare, jonkare och andra. Med narkotikan som följeslagare*. Stockholm: Carlssons; Svensson B, 2003 *Knarkare och Plitar. Tvångsvården inifrån*. Stockholm: Carlssons.
- 16 Geertz, 1973.
- 17 Svensson, 2003, sid. 18.
- 18 Ehn & Löfgren, 2001.